

В. В. Масненко
(Черкаси)

**МІФ І РЕАЛЬНІСТЬ ХАРИЗМИ
БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО З ПОГЛЯДУ
М. ГРУШЕВСЬКОГО
(до постановки проблеми)**

У вітчизняній історичній думці склалася досить стійка парадигма щодо суперечливого характеру оцінок М. Грушевським особи, поглядів та планів гетьмана Б. Хмельницького. Такий підхід видається явно недостатнім та некоректним. Величезний документальний матеріал, опрацьований Грушевським, давав йому всі підстави для глибоких наукових висновків, а наше завдання полягає у тому, щоб їх зрозуміти. Спробуємо це зробити шляхом введення лише однієї категорії до характеристики

Хмельницького — харизматичності його особи. Принагідно зазначимо, що сам Грушевський подібного поняття не використовував. У його дискусії зустрічається термін «провіденціальний муж», що має більш особистостний вимір.

У тексті «Хмельниччини» (9-ий т. «Історії України-Руси») — чимало доказів на користь того, що великий гетьман має ознаки саме харизматичного лідера. «Богдан був дійсно *природжений* вождь — правитель і політик — дипломат. Легко піднімав і рухав маси, вмів панувати над їх насторожами — так само кривавим насильством, як і ласковим словом, покірним жестом; у вдачі його було *щось неборно чарівне*, що з'єднувало йому людей», — пише Грушевський (тут і далі зберігаємо правопис оригіналу). Історик також в значній мірі солідаризується з оцінками польського дослідника Л. Кубалі, «багато відчув у нім вірно», що Хмельницький є «диким прикажчиком провідіння» і по своїй історичній ролі може рівнятися Кромвелю.

Вірний своїй критичній вдачі, Грушевський ставить питання — чи міг би хтось виконати цю «ролю не гірше, а може навіть краще від Богдана?» Оцінюючи тодішню українську еліту, він припускає, що, напевне, багато її представників мали більші військові, політичні, державотворчі здібності, «чули за собою більші інтелектуальні сили» (на прикладі характеристики Виговського, Богуна, Золотаренка, Кричевського, Кривоноса та ін.). Грушевський також рішуче виступає проти погляду, що Б. Хмельницький «ніби то був титан між пігмеями, втіленне державного розуму і державного будівництва, до которого ніколи не могли піднятися його наступники». Виходячи з цього, робить висновок: «Велику історичну роль відіграють не завжди ті, що мають найкращі для неї здібності». Причину такого явища Грушевський вбачає у випадковості, у щасливому збігу обставин: «припадково саме Хмельницькому довелося першому зібрати нагромаджені і не порушені ще засоби революційної енергії». Подібні висновки не вписуються у сповідувану видатним дослідником позитивістичну схему розуміння історії.

Далі Грушевський аналізує шляхи та джерела творення Богданової харазми. По-перше, пріоритет ініціатора революційного виступу дав Хмельницькому «престиж, популярність, авторитет, який мусіли цінити його однодумці й товариші; берегти його як носія сих вартостей, підтримувати його престиж

і навіть *легенду*—в інтересах спільної справи». Це цікаве спостереження, з огляду того, що харизма лідера твориться саме завдяки міфу про нього. Останній можна розглядати як властивий атрибут будь-якої харизми. По-друге, «за Богданом був певний авторитет, традиція великих побід “весни” української революції». Чинник емоційного піднесення, феномен непереможності, своєрідного психологічного зрушення у свідомості мас також досить точно характеризує процес харизматизації особи великого гетьмана.

Важлива проблема — хто саме створював образ провідника нації? Народна маса чи вузька група прихильників? Тут, незважаючи на загальну «неонародницьку» належність, Грушевський робить однозначний вибір на користь останньої. Саме провідні групи тогочасної української панівної верстви посилено формували і підтримували міф про вище, Богом дане, призначення Хмельницького, всіма засобами намагалися імплантувати його у масову свідомість. Народна маса в основному стояла осторнь цього явища і ставилася до особи гетьмана доволі амбівалентно. Кінець-кінцем еліта перемогла, надломивши народ на свій лад.

Початковим суб'єктом творення Богданової харизми, за Грушевським, виступає козацьке військо, вже сильно насичене — в горішніх верствах шляхетським елементом. Власне, це коло найближчих прихильників Б. Хмельницького, яке складається на початках повстання з представників козацької старшини та упослідженої православної шляхти. Саме вони творять навколо імені гетьмана ореол вождя, який послідовно обстоював козацько-шляхетські⁶ станові права й мав найвищі привілеї на облаштування козацьких справ. Але цього було явно^с замало, щоб витворити з постави Хмельницького загальнонаціонального лідера.

Надалі до вирішення цього завдання підключився новий суб'єкт харизмотворення — кола київської інтелігенції, ієрархія українська та грецька. Київський осередок проголосив гетьмана «надією християнства, порівняв з Мойсеєм, Макавеями, Константином Вел.» А Вселенський патріарх підтримав ці компліменти, «називаючи його князем Русь, фундатором нової православної держави, підчеркуючи ту велику роль, яку може ся козацька держава відіграти в боротьбі за визволення

православного світу». У даному випадку мова ведеться вже про загальноукраїнський рівень, який давав можливість повести за собою всю православну Русь.

Зазначені вище середовища у Грушевського одночасно подаються і як творці політичної програми Хмельниччини.

Варто окремо зупинитися на тих рисах особи Хмельницького, які вповні відповідають постаті харизматичного лідера. Характерно, що Грушевський у більшості випадків саме їм надавав негативного звучання, як таким, що шкодили українській визвольній справі й послаблювали гетьмана як політичного та військового діяча. Найбільш виразно харизматичність Хмельницького виявляється у такій його рисі, як «незвичайне, неймовірне привязанне до влади як догмат життя». На думку Грушевського, це була чи не головна ділянка, де гетьман послідовно притримувався власної політичної лінії. Це «був тільки один пункт, на котрім він не давав себе збити з орієнтації, яку йому давала його інтуїція — там де панував інстинкт самозаховання — себто заховання своєї влади». Далі Грушевський цілом погоджується з такою оцінкою Богдана: «Неперебірчивість і безоглядність в засобах, свобода від яких небудь моральних обмежень».

Й нарешті, вельми промовистою є характеристика Хмельницького як азійського політика. Свої висновки Грушевський ґрунтує на таких моментах. Він вважає, що для гетьмана було притаманне безоглядне марнотратство людським матеріалом: «збудував свою владу, владу пануючої старшинської верстви ціною страшних жертв мас». Хмельницький не піклувався про збереження території Української держави, оскільки вів війну саме на її землях. «В сій слабій ув'язці з територією відчувається той євразійський підклад — пережитки чи впливи кочовництва в Богдановій компанії».

Грушевський також у суто харизматичний спосіб вирішує проблему смерті гетьмана, вважаючи, що той «вмер своєчасно для свого авторитету».

В цілому спроба розгляду грушевської візії особи Б. Хмельницького через «харизматичну призму» дозволяє уникнути багатьох суперечностей, буцім-то притаманних їй.